

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 635-653

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN GALATÂT-I AVÂM'INA ŞEHRÎ MUSTAFA ŞEVKET TARAFINDAN YAZILAN ŞERH

Göker İnan

Dr., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, (gokerinan@gmail.com) ORCID: 0000-0003-1280-4041

Dr., Turkish Manuscripts Institution Presidency

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 19.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 08.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

İnan, Göker (2022), "Ebussuûd Efendi'nin Galatât-ı Avâm'ına Şehrî Mustafa Şevket Tarafından Yazılan Şerh", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 635-653.

İnan, Göker (2022), "The Commentary Written by Şehrî Mustafa Şevket to Ebussuûd Efendi's Galatât-ı Avâm", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 635-653.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Ebussuûd Efendi'nin *Galatât-ı Avâm*'ına Şehrî Mustafa Şevket Tarafından Yazılan Şerh

Özet

Bu çalışmada Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) Türkçe olarak kaleme aldığı kısa bir risale olan *Galatât-ı Avâm* adlı esere Şehrî Mustafa Şevket (ö. 1291/1874) tarafından yazılan şerh ele alınmıştır. İlk olarak, 38 yaşında vefat eden ve akademik çalışmalarda hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgiye rastlanmayan şarih hakkında bir biyografi denemesi yapılmış, ardından Arap dili ve İslâmî ilimler konusunda geniş bilgi sahibi olduğu anlaşılan Mustafa Şevket'in şerhteki açıklamaları incelenerek *galat* kavramıyla ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Şarih bu risalesinde hatalı kullanılan bazı kelimelerin gerekçelerini ayrıntılı dilbilgisi kaideleri ile yazarken önemli bir kısmını da kısaca geçiştirmiş; böylelikle eserini halktan ziyade iyi seviyede Arapça sarf bilgisine sahip kişilere hitaben yazdığını göstermiştir. Diğer taraftan gerekli gördüğü yerlerde Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarını da vermiş ve Ebussuûd Efendi'ye katılmadığı noktalarda itirazlarını dile getirmiştir. Şerhi boyunca müracaat ettiği lügatlerdeki alternatif hareketlendirmeleri de dikkate alan Mustafa Şevket, galatların doğru kabul edilebilecek farklı okunuşları noktasında katı bir duruş sergilememiş, kelimelerin kullanıldığı zaman ve zemin içerisinde farklı anlamlar kazanabileceği görüşünü kısmen benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Şehrî Mustafa Şevket, Ebussuûd Efendi, *Galatât-ı Avâm*, *galat*, şerh.

The Commentary Written by Şehrî Mustafa Şevket to Ebussuûd Efendi's *Galatât-ı Avâm*

Abstract

In this study, the commentary written by Şehrî Mustafa Şevket (d. 1291/1874) for the work titled *Galatât-ı Avâm*, which is a short treatise written in Turkish by Ebussuûd Efendi (d. 982/1574), is discussed. First, the biography of the commentator, who died at the age of 38 and whose life is not detailed in academic studies, is written. Then, the explanations in the treatise written by Mustafa Şevket, who has extensive knowledge of the Arabic language and Islamic sciences, are examined and his views on the concept of *galat* are evaluated. Mustafa Şevket expounds the reasons for some of the misused words with grammatical rules. Therefore he also briefly explains a significant part in this commentary. Thus, his work is understood by people with good knowledge of Arabic morphology rather than the general public. On the other hand, he mentions the Turkish meanings of Arabic words when deemed necessary and expresses his objections at points where he is disagree with Ebussuud Efendi. Mustafa Şevket, who also takes into account the alternative accentuation in the lexicons he referenced throughout his commentary, accepts the different pronunciation of galats. He partly adopts the view that words can acquire different meanings depending on the time and place.

Keywords: Şehrî Mustafa Şevket, Ebussuûd Efendi, *Galatât-ı Avâm*, *galat* (misconstruction/mumpsimus), commentary.

Giriş

Ait olduğu toplumla birlikte yaşayan ve gelişen bir organizma olarak değerlendirilebilecek olan dil, o toplumun tekâmülü ve farklı dilleri kullanan milletlerle iletişimi oranında da zenginleşecektir. Bu sırada dile alınan ve orijinal hâlleriyle o dilin yapısına veya daha doğru bir ifade ile toplumun kullanımına uymayan yabancı kelimelerin ise bazı değişikliklerle (şekil, anlam) adaptasyona tâbi tutulup dilin bir parçası hâline getirilmesi olağandır. Buna ilaveten bir dilde farklı dillerden kelimelerin harmanlanmasıyla yeni sözcükler de türetilir. Bir yönden dilde zenginleşme kapısı olan bu faaliyetler, diğer yönden ise orijinal yapının bozulması sebebiyle sözcüklerin asıl hâline göre yanlış kelimeler doğurur. Gelişerek varlığını sürdüren diller için normal bir seyrin neticesi olan bu unsurlarla Osmanlı aydınları geniş ölçüde ilgilenmişler ve lügatlerde; “yanlış kelime veya söz; yanılma”;¹ (sözün yanlış kullanılması anlamında) “yanılmak” (Mütercim 2013: 4/3169; Vankulu 2014: 1/1259) anlamlarıyla açıklanan “galat” (çoğulu galatât) terimi ile bu meseleyi ele aldıkları eserler ortaya koymuşlardır. Fakat söz konusu eserlerde sözcük veya ifadelerin orijinal dilindeki durumları esas alınarak açıklamalar yapıldığı için bunların öncelikle ilim ehli kişilere yönelik bilgilendirmeler olduğu, halk arasında günlük yaşamda kullanılan “galat” telaffuzlara çok da olumsuz bakılmadığı unutulmamalıdır.² Nitekim farklı değerlendirmelere açık olmakla birlikte günümüzde de pek çok kişinin bildiği ve kullandığı; “Galat-ı meşhûr[e], lügat-i fasîhten evlâdır.” gibi sözlerle de Türkçeye mâl edilmiş olan hâllerin tercih edilmesinin daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında söz konusu galatât eserleri Osmanlı âlimlerinin bilhassa Arapça kelimelerin aslına gösterdikleri dikkati ortaya koyması yönüyle ilgi çektiği gibi, artık Türkçede yerleşmiş birer şekle bürünen ve birçoğu itibarıyla Türkçeleşen veya Türkçeye mâl olan Arapça sözcük ve ifadelerin hem asıllarına hem de Türkçede geçirdikleri değişime vâkıf olmak isteyenler için de önemli birer kaynaktır.

Osmanlı coğrafyasında galatlar hakkında yazılan ilk eser; müderris, şeyhülislam ve tarihçi kimlikleriyle öne çıkan Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *et-Tenbîh alâ-Galati'l-Câhil ve'n-Nebîh* adlı Arapça eseridir. İkincisi ise Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinin tanınmış simalarından Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Galatât-ı Avâm*,³ *Sakatât-ı Avâm* gibi adlarla anılan ve Türkçe olarak yazdığı küçük risaledir.⁴ Bu makalenin konusu da Ebussuûd Efendi'nin zikredilen eserine Şehrî Mustafa Şevket (ö. 1291/1874) tarafından yazılan şerhtir.⁵ Fakat öncelikle belirtmek gerekir ki Ebussuûd Efendi'nin eserinin nüshaları birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Gerek tespit edilen nüshaların gerekse de bir makalede eserin üç nüshası kullanılarak hazırlanmış olan tenkitli metnin (Develi 1997) incelenmesi ile bu husus rahatlıkla anlaşılmaktadır. Çalışmamızın asıl konusu Ebussuûd'un *Galatât*'ının nüshaları olmasa da Mustafa Şevket'in kullandığı nüsha ve ilgili metne şerh anlamında katkılarını değerlendirebilmek için *Galatât-ı Avâm*'in nüshaları da tetkik edilmiş; fakat bizzat inceleme imkânı bulduğumuz 14 nüshanın hiçbirisinin Mustafa Şevket'in kullandığı metin olmadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte şarihin esas aldığı nüshaya en yakın metnin Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Koleksiyonu, 3755 numarada kayıtlı nüshanın 4a-4b varaklarında yer alan versiyon olduğu tespit edilmiştir.⁶ Aşağıda öncelikle Şehrî Mustafa Şevket'in hayatı hakkında bilgi verilecek, ardından da *Galatât-ı Avâm* şerhi ile ilgili hususlar ayrıntılı olarak incelenecektir.

1 Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 20.06.2022)

2 Sırrı Paşa da (ö. 1313/1895) *Galatât*'ın girişinde bu tarz eserlerin cahillerin yanında tahsilli kesimi de uyarmak niyetiyle hazırlandığını söyler. Ona göre dili bozan unsurların başında avâmın taklit edilmesi gelmektedir: “Taklîd-i avâm ile isti'mâl-i galat, lisânı ifsâd eder. Binâen aleyh üdebâ-yı eslâf yalnız câhil-i sefîhi değil, fâzıl-ı nebîhi de ikâz ve tenbîhe lüzûm görerek bu bâbda mahsûs kitâblar tedvîn etmişlerdir.” (Sırrı Paşa 1301: 3).

3 Makale boyunca bu eserden söz edilirken *Galatât-ı Avâm* ismi kullanılacaktır.

4 Hayati Develi bu iki eseri konu aldığı bir makale kaleme almıştır. Bk. (Develi 1997: 99-125).

5 *Galatlar* hakkında diğer bazı eserler için bk. (Kültürel 1989; Çağlayan, 2016).

6 Bundan sonra söz konusu nüsha “EF 3755” olarak kısaltılacaktır.

Şehrî Mustafa Şevket'in Hayatı

Mustafa Şevket Efendi⁷ 1253'te (1837) İstanbul'da doğdu. Babası Tabip Miralay Mütercim Sâlih Rıfki Bey'dir. Tespit ettiğimiz bir arşiv vesikasına göre annesinin ismi Fâtma'dır.⁸ Öncelikle İstanbul'da Avratpazarı'ndaki Hamdi Efendi Mektebi'nde okudu; babasından da Arapça ve Farsça konusunda temel bilgileri öğrendi. 1265'te (1848/49) 11-12 yaşlarında iken devletin büyük okullarından sayılan Mekteb-i Maârif-i Adliye'ye geçti. Burayı tamamlayınca 1270'te (1853-54) 16-17 yaşlarında iken padişahın resmî yazısıyla Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na memur olarak atandı. Bir süre Mazbata Odası'nda görev yaptı ve bu sırada Bayezid Camisi'nde bazı hocaların dersine katıldı. Sonra memuriyeti ve bu dersleri bırakıp zamanın tanınmış âlimlerinden ve Fatih dersiamlarından Karînâbâdî Abdurrahman Efendi'nin (ö. 1279/1863) ders halkasına katıldı. *Osmanlı Müellifleri*'nde şairlik yeteneğinin de olduğu ve Abdurrahman Efendi'nin mezar taşıdaki tarih şiirinin Mustafa Şevket Efendi tarafından yazıldığı kaydedilmiştir (Bursalı 2016: 1/357).⁹

1277 (1860-61) senesinde imtihanla tarik kadılığına¹⁰ ve daha sonra da ruûs mülazemetine nail oldu. 1278'de (1862) Fatih Camisi'nde İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arapça nahiv ilmine dair olan *el-Kâfiye* adlı eserine Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) yazdığı *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* isimli şerhini hocasının yerine okuttu.¹¹ Bundan 9 ay sonra, 1279 senesinin Recep ayında (1862-63/ Aralık-Ocak) ise Abdurrahman Efendi'den icazet aldı. 1280'de (1863-64) şeyhülislamlik dairesinde açılan büyük ruûs imtihanına girdi ve 120 kadar kişi arasından birinci çıkarak ruûsa nail oldu. Talebesi olan Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın (ö. 1918) bildirdiğine göre o zamana kadar akranları ve emsalleri arasında tanınıyorken bu başarısından sonra şöhreti her tarafa yayıldı (İsmâil Hakkı 2012: 5).

1280'de (1863-64) ibtidâ-i hâric, 1281'de (1864-65) hareket-i hâric, 1283'te (1866-67) ibtidâ-i dâhil, 1284'te (1867-68) hareket-i dâhil, 1285 senesinin Recep ayında (1868/Ekim-Kasım) mûsıla-i Sahn, aynı senenin Şevval (1869/Ocak-Şubat) ayında önce altmışlı rütbeleri,¹² Zilhicce'sinde (1869/Mart-Nisan) İzmir; 1289'da (1872-73) Edirne, 1290'da (1873-74) ise üçüncü rütbeden Mecidî nişanıyla Haremeyn payeleri ihsan edildi.

1285'te (1868-69) Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye üye olarak da tayin edilmişti. *Osmanlı Müellifleri*'nde bildirildiğine göre bu vazifesi sırasında Adliye Nezâreti müsteşarı Vahan Efendi'den Fransızca öğrenmiştir (Bursalı 2016: 1/357). Daha sonra söz konusu divan lağvedilince görevi Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye üyeliği olarak değiştirildi. Dîvân-ı Ahkâm'da çalışırken bazı hususlarla ilgili düşüncelerini açıkladığı layihaları Âlî Paşa'nın (ö. 1288/1871) takdirini kazanmıştır. Ceza kanunu maddelerinin hükümlere ve şer'î cezalara tatbikine ait

7 Bu kısımdaki bilgilerin ana kaynağı, Mustafa Şevket'in talebelerinden olan Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın Sırât-ı Müstakîm dergisinin ilk sayısında yer alan yazısıdır. Bk. (İsmâil Hakkı 2012). Bunun dışında kullanılan kaynaklar ise ilgili kısımlarda dipnotlarda belirtilmiştir.

8 BOA, MF. MKT. 32-168. 8 Zilhicce 1292 (5 Ocak 1876) tarihli olan belge, yazarın vefatından sonra annesine verilen bir kitap ruhsatnamesidir.

9 Karînâbâdî Abdurrahman Efendi'nin kabri Edirnekapı dışında Kemalpaşazâde ile Şehrî Mustafa Şevket'in kabirleri yakınındadır. Kötü restorasyon sebebiyle şahidesinde yer alan tarih manzumesinin son beytindeki mahlas okunamadığından şiirin Şehrî Mustafa Şevket'e aidiyeti mevzusu şüphelidir. İsmail Sungurbey 1978'de yayına hazırladığı eserinde bu kitabeyi verirken son beyitteki mahlası "Safvet" şeklinde okumuştur (Sungurbey 1978: XXII). Osmanlı Müellifleri'ndeki bilgiyi doğru kabul edecek olursak bu durumda Mustafa Şevket'in şiirlerinde Safvet mahlasını kullandığı ortaya çıkmaktadır.

10 Osmanlı'da kadı adaylarının kadılık yoluna girdiklerini ifade eden bu tabir hakkında bilgi için bk. (Pakalın 1993: 3/413).

11 Zikredilen esere bir de hâşiye yazdığı, vefatından sonra bu eserin basılması için annesinin başvuruda bulunduğu ve bunun üzerine annesine geçici izin belgesi verildiği de yukarıda, dipnotta belirtilmiş olan BOA, MF. MKT. 32-168 numaralı belgeden öğrenilmektedir.

12 Burada geçen medrese payeleri hakkında bilgi için bk. (İpşirli 2003: 330).

düşüncelerini bu kanunun etrafına hâmiş şeklinde yazmışsa da vefat ettiğinde bunları içeren kanun nüshası diğer kitaplarla birlikte terekesinden satılmıştır ve söz konusu kitapların kime intikal ettiği bilinmemektedir.¹³

Yine Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın verdiği bilgilere göre yumuşak huylu ve takva sahibi biri olan Şevket Efendi, devrinin önde gelen âlimlerindendir ve birçok talebe yetiştirmiştir. Fakat zamanını ilim öğretmeye adanmış için ilminin yetkinliği ölçüsünde büyük eserler yazmaya vakit bulamamıştır. Bununla birlikte çeşitli ilimlere dair cami ve medreselerdeki derslerde okunan kitapların ve muteber kaynakların hemen hepsine çok ince ve derin tetkikleri içeren hâmişler (açıklama notları) yazmış ve çeşitli risaleler kaleme almıştır. Hâmiş yazdığı kitapların bir kısmı basılmış olup risaleleri de neşredilmiştir. Bu risalelerden biri de Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Galatât-ı Avâm* adlı risalesine yazdığı ve bu makalenin konusunu oluşturan şerhtir.¹⁴

Mustafa Şevket birçok talebe yetiştirmiştir. Bereketzâde'nin aktardıklarından yaş ve meslek olarak akranı olan bazı zatlara okuttuğu derslerin dışında 150'yi aşkın talebesine her gün sıra dersleri verdiği öğrenilmektedir. Buna ilaveten Bayezid ve Süleymaniye talebelerine varıncaya kadar diğer talebelere de kendi öğrencileriyle birlikte ikinci ve tatil dersleri okutup 13 seneden fazla bir süre son sınıfta olan talebelere mahsus çeşitli derslerin hazırlığı ve öğretimi ile meşgul olmuştur. Bu kadar uzun bir zaman boyunca gece gündüz aralıksız devam eden okuyup inceleme ve ders vermeler sebebiyle vücudu zayıf düşmüş; Bereketzâde'nin ifadesiyle tutulduğu baş ağrısından kurtulamayarak 1291 senesi Muharrem ayının 22. Cuma (11 Mart 1874)¹⁵ gecesi, henüz 38 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁶ Âlimler, talebeler ve diğer sınıflardan insanlardan oluşan emsali görülmemiş bir kalabalığın katıldığı cenazesi; Edirnekapı dışında, Kemâlpaşazâde'nin kabri civarına defnedilmiştir (İsmâil Hakkı 2012: 5).

Mustafa Şevket Efendi'nin Galatât-ı Avâm Şerhi

Galatât-ı Avâm Ebussuûd Efendi'nin halk arasında hatalı kullanılan bazı kelime ve ifadelerin asıllarını açıkladığı küçük bir risalesidir. Bu esere ait nüshaların birbirinden farklı özellikler gösterdikleri daha önce belirtilmişti. Nitekim Develi'nin 3 nüshayı kullanarak tesis ettiği metindeki madde sayısı 120'ye yakınken (Develi 1997: 112-118) Mustafa Şevket'in kullandığı metne en yakın versiyon olduğu tespit edilen EF 3755'teki¹⁷ metinde yer alan madde sayısı 99, Mustafa Şevket'in şerhindeki madde sayısı ise 74'tür. Her iki metinde yer alan maddeler aşağıdaki tablolarda görülmektedir:

Şehrî Mustafa Şevket'in Şerhindeki Maddeler

Sıra	Galat	Sahih	Sıra	Galat	Sahih
1	müttehim	müttehem	38	[maẓleme]	maẓlime
2	cilâ-yı vağan	celâ-yı vağan	39	maşraf	maşrîf
3	tecezzî	tecezzü'	40	şalâhiyyet	şalâhiyet
4	tevađđî	tevađđu'	41	ma'den	ma'din
5	tercüme	terceme	42	'ayân	'iyân

13 Terekesinden çıkan kitapların bir nüshada tespit edilen listesi için bk. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu, no. 131659.

14 Söz konusu şerhin metni, 13 risalesinin toplandığı Mecmûatü'l-Fevâid adlı kitabındaki son risaledir. Bk. (Mustafa Şevket 1318/1901: 30-39).

15 Bu tarih Çarşamba gününe denk gelmektedir.

16 Bereketzâde'nin belirttiği "baş ağrısı" değerlendirildiğinde Mustafa Şevket'in beyin kanaması, beyin damarlarında tıkanıklık yahut beyin tümörü gibi bir hastalık sebebiyle vefat etmiş olabileceği düşünülebilir.

17 Tenkitli metni oluştururken bu nüshayı da kullanmış olan Develi, Mustafa Şevket'in kuvvetle muhtemel olarak söz konusu nüshayı esas aldığını belirtmişse de (Develi 1997: 112) daha detaylı incelenince kullandığı nüshaya en yakın nüsha olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı anlaşılmıştır.

6	büllür	billevr/bellür	43	‘ıyş	‘ayş
7	naqıl	nahıl	44	ğıdâ	ğızâ
8	qandıl	qındıl	45	ferâgat	ferâğ
9	‘aqabince	‘aqibince	46	fi’l	fa’l
10	el-muqadderu kâ’inun	el-maqdüru kâ’inun	47	Qabil, Hâbil	Qabil, Hâbil
11	şıql	şıqal	48	qarıyye	qarye
12	mevâli-i ‘izâm	mevâli-i ‘uzâm	49	maqşad	maqşid
13	müşterek	müşterik	50	tekâzâ	tekâzî
14	cemâzi’l-‘ulâ	cumâde’l-ülâ	51	menber	minber
15	[‘ariye, kerâhiyye]	‘ariyye, kerâhiye	52	nüzül	nüzül
16	bi-vâsıfatı’l-fülân	bi-vesâfati’l-fülân	53	nâzile	nezle
17	hasbeten li’llâh	hisbeten li’llâh	54	niqrîs	niqrîs
18	memleha	mimleha	55	şıla-i rahm	şıla-i rahim
19	[şandük]	şundük	56	şıklet	şıqal
20	dülâb	devlâb	57	telemmeze	telmeze [-] ¹⁸
21	muğaylân	ümmügaylân	58	va‘de	va‘d
22	[ünâş]	inâş	59	şumt	şamt
23	âvân	evân	60	mütenaşşih	muntaşşih
24	berriyye	berrriyye	61	‘Avc bin ‘Unuq	‘Üc bin ‘Üq
25	beşâret	bişâret/büşâret	62	[Buhtunnaşr]	Buht Naşşar
26	bâkire	bıkr	63	buhûr	bahûr
27	İbn Yâmîn	Binyâmîn	64	töhmet	tühemet
28	müstahkem	müstahkim	65	izâ	ezâ
29	hayvân	hayevân	66	ricâl-i ğayb	ricâl-i ğayeb
30	hiyzurân	hayzurân	67	hiţâbet	haţâbet
31	edviyye, ed‘iyye	edviye, ed‘iye	68	lihâk	lehâk [-]
32	rıkkıyyet	rıqq	69	rıza	rızâ
33	müzid	zâ‘id	70	şufrân	za‘ferân
34	sebkat	sebq	71	Müseyleme	Müseylime
35	selesü’l-bevl	selisü’l-bevl	72	ta‘mir	‘imâret
36	zulâm	zalâm	73	kuzzât	kuzât
37	sâhil	sehl	74	mübtenî	mübtenâ

EF 3755’e Göre Ebussuûd Efendi’nin Galatât-ı Avâm’ındaki Maddeler¹⁹

Sıra	Maddeler	Sıra	Maddeler
1	müttehim	51	seles (selis)
2	cilâ-yı vaţan	52	tesellî (tesellâ) [-]
3	tecezzî	53	sâhil
4	tevaddî	54	naķibü’l-eşraf (naķibü’l-eşraf) [-]
5	tercûme	55	maşraf
6	büllür	56	şalâhiyyet
7	qandıl	57	zulâm (zılâm)
8	‘aqabince	58	maşleme
9	naqıl	59	ma‘den
10	zû’l-fıķâr (zû’l-feķâr) [-]	60	‘alâniyen (‘alâniye) [-]
11	zû’l-ka‘de (zû’l-ka‘ide) [-]	61	‘amî (‘ammî) [-]
12	hulle (hille) [-]	62	‘ayân

18 Bu tabloda yanına [-] işareti kaydedilen iki kelime EF 3755’te yoktur; fakat bunlardan biri olan “lehâk” Develi’nin hazırladığı tenkitli metinde yer almakta iken (Develi 1997: 114) “telmeze” o metinde de tespit edilememiştir. Bu durum, kendisi metne ekleme yapmadı ise Mustafa Şevket’in kullandığı nüsha ile ilgili olmalıdır. EF 3755’e ait olan ikinci tabloda [-] işareti bulunan maddeler ise şerhte bulunmayanlardır.

19 Yukarıdaki tabloda maddeler “galat” ve “sahih” olarak ayrı ayrı belirtildiğinden bu kısımda da aynı olan maddelerde yalnızca galatlar yazılmış, nüshada galatı açıkça zikredilmeyenlerin galat hâli ise baş tarafına * işareti konularak kaydedilmiştir. Galat hâline dair herhangi bir bilgi verilmemiş olanların yerine ? konulmuş ve bunun yanına da parantez içinde yalnızca sahihleri yazılmıştır. Mustafa Şevket’in şerhinde yer almayanların veya şerhe göre farklılık içerenlerin sahihleri ise ilgili maddenin yanına yine parantezle kaydedilmiştir.

13	el-muḳadderu kā'inun	63	'ıyş
14	şıkl	64	ğdā
15	mevālî-i 'izām	65	ferāğat
16	müşterek	66	fi'l
17	cemāzi'l-ülā	67	ef'î (ef'ā) [-]
18	āriye, kerāhiyye	68	Kābil, Hābil
19	bi-vāsiḫati'l-fülān	69	*ḳariyye
20	*teb'ıyyet (teba'ıyyet) [-]	70	*maḳşad
21	ḫasbeten li'llāh	71	*ḳuzẓāt
22	memleḫa	72	teḳāzā
23	*şandūḳ	73	menber
24	dülāb	74	nüzül (nüzül)
25	ibā (ibā) [-]	75	nāzile
26	muğaylān	76	niḳrîs
27	ünāş	77	ta'mîr
28	āvān	78	termîm (meremmet) [-]
29	berriyye	79	mütenaşşıḫ (munşah)
30	beşâret	80	? (şıla-i raḫm/ şıla-i ruḫm)
31	beḳam (beḳkam) [-]	81	neş'et-i efyün... (neşve-i ...) [-]
32	bāḳire	82	sebḳat
33	bin (ibn) [-]	83	va'de
34	İbn Yāmîn	84	berd-i 'acz (berd-i 'acüz) [-]
35	şeyyibe (şeyyib) [-]	85	'Ûc bin 'Unuḳ
36	ḫubāb (ḫabāb) [-]	86	? (Buḫtu Naşşar)
37	müstaḫkem	87	şumt
38	ḫayvān	88	lec (lecāc/lecāce) [-]
39	ḫacîl (ḫacil) [-]	89	Hātem-i Şehıyy (Hātim-i Şehıyy) [-]
40	ḫaşîn (ḫaşin) [-]	90	izā
41	ḫazîrān, ḫezârān (ḫayzirān)	91	ricāl-i ḡayb
42	de'b "edeb" (de'b "'ādet") [-]	92	ḫitābet
43	edviyye ve ed'ıyye	93	buhūr
44	mürtebıḫ (mürtebaḫ) [-]	94	töḫmet
45	merşıyye (merşıye) [-]	95	? (za'ferān)
46	rıḳḳ	96	Müseyleme
47	zi'āmet (ze'āmet) [-]	97	baḫāḳ (buḫāḳ) [-]
48	mezîd (zāyid)	98	rıza
49	sebḳat	99	mübtenî
50	suḫûr (saḫûr) [-]		

Tablolar incelendiğinde EF 3755'teki 27 maddenin Şehrî Mustafa Şevket'in şerhinde bulunmadığı görülmektedir. Şerhe ait tablodaki "telmeze" ve "leḫāḳ" maddeleri de EF 3755'te yoktur. "Şıḳal" ise Şehrî'de tekrarlanmış olarak yer almaktadır.

Galatât-ı Avâm' da ve eserin söz konusu şerhinde maddelerin özel olarak belirtilmediğini de söylemek gerekir. Mesela "Kesr-i ḳāfla 'ḳındîl'dir." (Metin, 31)²⁰ cümlesinden önce "ḳındîl" (yerleşmiş olan galatıyla "kandil") madde olarak kaydedilmeden doğrudan bu cümle yazılmıştır.

Arap diline olan vukufiyetinin yanında Farsçayı da iyi bildiği anlaşılan Mustafa Şevket *Galatât-ı Avâm'*daki bütün maddeleri değil, kendince gerekli gördüklerini açıklamıştır. Şerhe ihtiyaç duymadığı maddeleri ise "Muḳteẓā-yı lügatdir." ve "Vechi zāhirdir." gibi kısa bir cümle ile ya da Ebussuûd Efendi'den aldığı şekilde kaydetmekle yetinmiştir. Örneğin "vatanından ayrılıp gurbete düşmek" anlamındaki "celā-yı vaḫān" ile "sandık" kelimesinin aslı olan "şundūḳ" maddelerinde Ebussuûd'daki bilgiye yalnızca "Muḳteẓā-yı lügatdir." (Metin, 30; 32); "nüzül" maddesine ise "Vechi zāhirdir." (Metin, 36) cümlesi eklenmiştir. Hz. Âdem'in oğulları olan "Hābil" ile "Ḳābil" (Metin, 36), Bâbil krallarından "Buḫt Naşşar" (Metin, 37) ve yerleşik şekliyle "ḫitābet" olarak kullanılan kelimenin aslı olduğu belirtilen "ḫaḫābet" (Metin, 38) maddelerinde ise Ebussuûd Efendi'nin sözlerine herhangi bir ilave yapılmamıştır.

20 Makalenin sonuna yer alan metindeki sayfa numaralarına işaret etmektedir.

Mustafa Şevket birçok kelimedede ayrıntılı gramer açıklamalarından kaçınıp bunlarla ilgili ilmî gerekçeleri okuyanın bilgisine havale ederek aslında söz konusu şerhi sıradan halk için değil, belirli seviyede Arapça tahsil etmiş “talebe-i ulûm” için kaleme aldığını kapalı da olsa ifade etmektedir. Bazı yerlerde ise doğrudan doğruya Arapça sarf kaidesini yazmıştır. Örneğin “sarf edilen yer” anlamındaki “maşrîf” maddesinde bu kelimenin hatalı olarak “maşraf” şeklinde söylendiğini belirtirken muzârîde aynı’l-fiili kesreli olan (بصرف) fiilinin ism-i mekânının mef’ül vezninde okunması gerektiği kaidesini hatırlatmış, bu bakımdan doğru ifadenin “maşrîf” (مصرف) olduğunu söylemiştir (Metin, 35).²¹

Yine sarf kaidelerini ifade ederek “tecezzî” şeklinde hatalı kullanılan “tecezzü” kelimesinin aslında mehmûz²² bir sözcük olduğunu; nâkıs²³ olmadığı için sondaki harekenin hemze ile okunması gerektiğini belirtmiştir. Bahsedilen kaidenin “abdest almak” anlamındaki “tevağdu” kelimesi için de geçerli olduğunu söylemiş ve burada tekrar aynı sarf kuralını yazmayarak “li-mâ zükira” (zikredildiği gibi) demekle yetinmiştir (Metin, 30).

Galat kullanımları açıklarken şarihin vurguladığı diğer bir konu ise kelimelerin ism-i fâil ve ism-i mef’ül farklarıdır. Örneğin “suçlanan, töhmet altında bulunan kişi” anlamında sahih kullanımın “müttehim” değil, ism-i mef’ül şekliyle “müttehem” olması gerektiğini söylemekte; “müttehim”in ise “itham edici” manasında ism-i fâil olduğunu belirtmektedir (Metin, 30).

Yapılan açıklamalarda kelimelerin Arapçadaki asıl kullanım şekillerinin kıstas kabul edildiği, buna aykırı hâllerin ise Arap diline göre “galat” olarak isimlendirildiği açıktır. Fakat şarihin, “alacağını istemek” anlamındaki “teğâzî” kelimesiyle ilgili kısımda bu sözcüğün “teğâzâ” olarak kullanılamayacağını belirtip: “...işbu kelimedede feth-i zâd’ın ‘adem-i cevâzi kelâm-ı ‘Arabîde vâki’ olduğu tağdîrcedir; ammâ Fârisî ve Türkî inşâlarda feth kâ’ide olmuştur.” (Metin, 36) açıklamasını yapması bilhassa dikkat çekicidir. Bu duruma göre Mustafa Şevket’in galat anlayışında kural hâline gelmiş bir kullanım artık o dil için hatalı olmayacaktır. Öyleyse “teğâzâ” Arap dili söz konusu ise yanlış, Farsça ve Türkçe yönünden değerlendirilecek olursa doğrudur. Yine aynı şekilde Türkçede artık “billur” olarak yerleşmiş olan sözcükle ilgili de Arapça olarak kullanıldığında “billevr” ve “bellûr” olarak telaffuz edilmesi gerektiğini, Farsçada kullanıldığında ise “büllûr” şeklinde olduğunu söylemiştir (Metin, 30-31).

Eserde Arapça bazı temel lügatlerden de istifade edildiği görülmektedir. Bunlar arasında şerhin hemen başındaki “müttehem” maddesinde atıf yapılmış olan İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin (ö. 400/1009’dan önce) *Şihâhü’l-Lüga* veya *Tâcü’l-Lüga* (Kılıç 2010: 356-57) olarak anılan sözlüğü ile Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî’nin (ö. 666/1268’den sonra) bu eseri özetlediği *Muhtârü’s-Sihâh*’ı (Elmalı 2007: 487-88) ve Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü’l-Muhît*’i (Kılıç 2001: 287-88) zikredilebilir.

Mustafa Şevket’in bazı ifadelerinden yola çıkılarak XIX. asırda halk arasında hatalı kullanılan kelimelere dair ipuçları da yakalanabilmektedir. Mesela “terceme” kelimesini açıklarken sahih kullanımın “terceme” olduğunu belirtmiş ve “tercüme eden” anlamındaki “mütercim” sözcüğü için: “Pes ‘avâmmün ‘müterecim’ kavlleri mütekellim vezninde hağâdır.” diyerek halk arasında “mütercim”e yanlış şekilde “müterecim” denildiğini kaydetmiştir (Metin, 30).

Halk arasında yaygınlaşan kimi galat ifadelerin aslında nerelerde sahih kullanım olduğu konusunda da bilgi vermektedir. Mesela Farsçada “nemekdân” ve Türkçede “tuzluk” denilen kabin

21 Aynı sayfada yer alan “Ma’din” ve “İyân” maddelerinde de bunların sahih kullanımını yine sarf kaideleri ile açıklamıştır.

22 “Mehmûz”, Arapçada köklerindeki üç asıl harften biri hemze olan kelimeler için kullanılır (Ayverdi 2010: 789).

23 “Nâkıs”, Arapça’da üç harften oluşan kelime köklerinden son harfi harf-i illet denen elif (ل), vav (و), ye (ي) harflerinden biri olan sözcüklere denir (Ayverdi 2010: 910).

Arapça “memliha” olarak söylenmesi gerektiğini ve “memleha” ifadesinin yanlış olduğunu ifade ettikten sonra, “tuz çıkarılan yer” için “memleha” kullanıldığını belirtmiştir (Metin, 32).

Bazı noktalarda Mustafa Şevket'in Ebussuûd Efendi'ye muhalefeti de gözden kaçmamaktadır. Örneğin bir mesel olarak söylenen “El-muqadderu kâ'inun” (Takdir edilen gerçekleşir.) sözü için Ebussuûd Efendi: “Kader'dendir, takdîr'den değildir. Istılâha muhâlif, lügate muvâfiktur.” (Develi 1997: 114) demektedir. Mustafa Şevket de Ebussuûd Efendi'nin bu ifadesini şerhine almış; fakat “takdîr” kelimesinin şer'î dilde “kader” anlamında da kullanıldığını, bu bakımdan “tef'îl” babından türeyen ve cümlede yerini bulan söz konusu kullanımın istılâha da uygun olduğunu belirtmiştir (Metin, 31). Benzer şekilde “sıla-i rahm” maddesinde de Ebussuûd Efendi'den farklı bir görüşle doğru kullanımın “sıla-i rahim” olması gerektiğini söylemiştir (Metin, 36).

Şarihin galatât hususunda çok katı bir çizgi çizmediği ve kaynaklarda rastladığı alternatifli okumalara açık olduğu da görülmektedir. Örnek olarak; Ebussuûd Efendi günümüzde “dolap” şeklinde kullanılan “dûlâb” kelimesinin “devlâb” okunması gerektiğini belirtirken (Develi 1997: 115) Mustafa Şevket *Kâmûsü'l-Muhît*'te dûlâb şeklinde de imlâ edilmesinden hareketle bu şekilde okumanın da uygun olduğunu kaydetmiştir (Metin, 32) (Fîrûzâbâdî 1998: 84).

Sonuç

Kelimelerin halk arasındaki hatalı kullanımlarını düzeltmek niyetiyle kaleme alınan galatât eserleri Osmanlı sahasında bu konuda hatırı sayılır bir literatürün oluşmasına önayak olmuştur. Bu makalede Ebussuûd Efendi'nin Türkçe olarak kaleme aldığı kısa bir risale olan *Galatât-ı Avâmî*'a XIX. asırda yaşamış ve 38 yaşında vefat etmiş olan Şehrî Mustafa Şevket tarafından yapılan şerh ele alınmıştır. Ayrıca akademik çalışmalarda hayatı hakkında ayrıntılı bilgi tespit edemediğimiz şarih için bir biyografi denemesi yapılmış, böylece kendisi hakkında daha sonra yapılacak çalışmalarda kolaylık sağlanması hedeflenmiştir.

Genç denecek bir yaşta vefat eden; fakat Arapça ve İslâmî ilimlerde kendisini çok iyi yetiştirmiş olan Mustafa Şevket'in risalesi tahlil edilirken galat kelimesinin kullanımına dair takip ettiği şerh metodu belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre şarih birçok noktada Ebussuûd Efendi'nin görüşlerine katılırken bazı kelimelerde itirazlarını yazmaktan da geri kalmamıştır. Zaman içinde galat-sahih kullanımında da değişiklikler olabileceği düşünülürse bunda iki yazar arasında geçen üç asırlık dönemin de etkili olduğu söylenebilir.

Mustafa Şevket galat kelimelerin şerhinde bazen ayrıntılı açıklamalar yaparken kimi zaman da “muktezâ-yı lügattir” veya “vechi zâhirdir” gibi kısa ifadeler kullanmıştır. Tafsilat vermediği bu gibi kelimelerde veya Arapça dil bilgisine vâkıf olmayanların anlayamayacağı kaideleri içeren açıklamalarında belli bir ilmî seviyenin üzerinde olan kişileri muhatap aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bazı galatâtı açıklarken klasik Arapça lügatlerinden de istifade ettiği görülmektedir. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin *Şihâhü'l-Lüga* veya *Tâcü'l-Lüga* olarak anılan sözlüğü ile Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin bu eseri özetlediği *Muhtârü's-Sihâh*'ı ve Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît*'i bu eserlerdendir. Bununla birlikte kimi yerlerde Ebussuûd Efendi'nin anlamını vermediği bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarını da verdiği gözden kaçmamaktadır. Şarihin birtakım ifadelerinden yola çıkarak XIX. yüzyıl İstanbul'unda halk arasında yaygın bazı galatları da yakalamak mümkündür. Örneğin “terceme” maddesinde yaptığı açıklama ile halkın “mütercim” yerine “müterecim” ifadesini kullandığı öğrenilmektedir.

Ebussuûd Efendi'nin risalesine kısa ve öz açıklamalar yapmak suretiyle bir şerh kaleme alan Mustafa Şevket, bu eseriyle aradan geçen birkaç asra rağmen hem ilim ehli hem de halk arasında kullanılan bazı galat ifadelerinin aslında pek de değişime uğramadan devam ettiğini bizlere göstermiştir.

[METİN]

[30] er-Risāletü's-şālişetü 'aşer

Fî şerhi risāleti harrarahā el-müfti'l-meşhūr bi-Ebi's-su'ūd li-beyāni'l-galaṭāti bi'l-
'ibāreti't-Türkiyyeti²⁴

Bismillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

"Müttehem" dir, "müttehim" değildir. Ya'nî kendüye töhmet ilkā olunan şahşsa ism-i mef'ül şığasıyla müttehem denilir; zîrā ittihām aşlı ivtihām olmak üzere ifti'āl bābindan maşdar-ı müte'addīdir, "bir şahşsı töhmetli kılmak" ma'nāsına. Bu şüretde ism-i fā'il şığasıyla müttehim, "ğayra töhmet ilkā edici" ma'nāsınadır. Kaldı ki ittihām maşdarı gerçi *Şihāh* ve *Muhtār* gibi kütüb-i mu'teberede ancak müte'addī olarak mazbūtdur; lākin *Ḳāmūs*'da töhmetli olmak ma'nāsına lāzım olarak daḥi vürüdu taşriḥ olunmasına nazaran lafz-ı mezkūruñ şahşs-ı mezbūr ḥaḳḳında ism-i fā'il şığasıyla isti'māli daḥi şahīḥdir.

"Celā-yı vatan" dir, kesr ile [cilā-yı vatan] değildir. Muḳteżā-yı lügatdır.

"Tecezzü" dür, "tecezzī" değildir. Zîrā mehmūzdur, nākış değildir.

"Tevaddu" dur, "tevaddī" değildir. Li-mā zükira.

"Terceme" dir, damm-ı cīm ile; [tercüme] değildir. Zîrā daḥrace bābindan maşdardır. Pes 'avāmmiñ "mütereccim" ḳavlleri mütekellim vezninde ḥaṭadır; şavāb olan "mütercim" dir, müdaḥric vezninde.

"Billevr" dir, ḍamm-ı bā ile "büllür" değildir.²⁵ Ya'nî Fārisi [31] olarak isti'māl olunduḳda ḍamm-ı bā ile telaffuz olunur, kesr ile telaffuz olunmaz; ammā 'Arabī olarak isti'māl olunduḳda tennür²⁶ ve sinnevr ve sibaṭr veznlerinde [bellür, billevr, bilevr] telaffuz olunur.

"Nahl" dir; "nakıl" değildir. Meselā "gül nahlı" demek gerekdir; muḳteżā-yı lügatdır.

Kesr-i kāfla "kındil" dir. [Feth-i ḳāfla "ḳandil" değil.]

Bu daḥi kesr-i ḳāfla "akibince" dir; feth-i ḳāfla [akabince] değildir. 'Aḳib kesr-i ḳāfla "ökçe" ma'nāsınadır. Bu daḥi muḳteżā-yı lügatdır.

"El-muḳadderu kā'inun" değildir; "El-makdüru kā'inun" dur. "Kader" dendir, "takdīr" den değildir. İştılāha muḥālifdir; lākin lügaten şahīḥdir. Lisān-ı şer'de taḳdīriñ ḳader ma'nāsında isti'māli mesmū' ve müte'arif olduḳu cihetle "el-muḳadderu kā'inun" 'ibāresi daḥi iştılāha muvāfiḳdır.

"Sikal" dir, kāfiñ fethiyle efsahdır; ya'nî sükünundan.

"Mevāli-i 'izām" derler, "mevāli-i 'uzām" dir damm-ı 'ayn ile; ya'nî kesr-i 'ayn ile 'izām "kemik" ma'nāsına olan 'azmiñ cem'idir. Binā'en-'aleyh kesr-i 'aynla mevāli-i 'izām denilmez. Demek isteyecek ise de yerinde değildir, zîrā kesr-i 'ayn ile 'izām 'azmiñ cem'i olduḳu gibi 'azīmiñ daḥi cem'i olur; ammā ḍamm-ı 'ayn ile 'uzām, 'azīm ma'nāsına lafz-ı müfrededir. Bu şüretde cem' olan mevāliyi tavşif maḳāmında tecvīz olunamaz.

24 Metinde yer alan maddelerle ilgili Ebussu'ûd Efendi'nin açıklamaları EF 3755'e göre altları çizilerek vurgulanmıştır. Ayrıca maddelerin galat ve fasih; yani yanlış ve doğru olan söyleniş şekillerinin daha iyi anlaşılması için gerekli görülen kısımlara tarafımızca [] içinde telaffuz biçimleri eklenmiştir.

25 Matbu nüshada her ne kadar "Büllürdür ḍamm-ı bā ile billür değildir." okunacak şekilde harekelenmişse de devamındaki açıklamalar yukarıdaki şekilde olması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca bu kısımda şarih'in şu notu da vardır: "Ḍamm-ı bā ile ḳavli müşbetiñ ḳaydır, menfiñ değil. (Minhu)"

26 Burada "bellür" olarak da kullandığına işaret edilmiş olmalıdır. Ebussu'ûd Efendi'nin eserine ait EF 3755 nüshasının 4a varaḳında ise "tennevr" şeklinde harekelenmiştir.

“Müşterek” isti'mâl olunur, yerinde değildir; “müşterik” gerekdir. Gerçi müşterek yeri de vardır; hazf-ı işâl kabîlindedir, müşterekün fih demek medhülün bih gibidir. Ya'nî iki kimse bir mâlde [32] iştirâk eyleseler ehadühümâya “müşterek” denilmek feth-i rā ile haşâdır; belki kesr-i rā ile “müşterik” demek lâzımdır. Gerçi ol mâlâ müşterekün fih ma'nâsına olmak üzere hazf-ı işâl kabîlinde feth-i rā ile müşterek denilir ise de.

“Cumâde'l-ülâ”dır, dâl-i mühmeleniñ fethiyle. “Cemâzî” ğalatdır; zîrâ cümüddan me'hûzdur.

“Seddid el-âriyye ve haffif el-kerâhiye.”²⁷ Ya'nî “âriyye” lafzı teşdîd-i yâ ve “kerâhiye” lafzı tahfif-i yâ ile telaffuz olunur. Zîrâ evvel ism-i mensûb ve şânî maşdardır; lâkin *Ķāmūs*'da “el-âriyyetü müşeddedetün ve kad teħaffefe”²⁸ buyurulmağla lafz-ı evvelde tahfif daħi tecvîz olunmuştur.

“İlem enne kavleke bi-esnâi'l-keîâmî bi-vâsîtatî'l-fülân haşa'un ve'l-faşîhu bi-vesâtatî'l-fülân.”²⁹ Püşide değildir ki “vâsîta”nın fülâna izâfeti beyâniyye olıcağ “bi-vâsîtatî'l-fülân” ibâresi daħi şahîhdir.

“Hisbeten li'llâh”; “hasbeten” değıl. Ya'nî muķtezâ-yı lüğat kesr-i hâ ile olmağdır.

“Memleħa” değıldir, evvelki mîmiñ kesriyle ve şânîniñ sükûniyla “mimleħa”dır. Ya'nî Fâriside nemekdân ve Türkide tuzluk denilen âlete mîm-i ulânîñ kesriyle mimleħa denilir, fethiyle memleħa denilmez. Gerçi Fâriside nemekzâr ve nemeksâr ve Türkide tuzla denilen maħalle memleħa denilir ise de.

“Şundük”dur, damm-ı şâd ile. [“Şandük” değıldir.] Muķtezâ-yı lüğatdır.

“Devlâb”dır, feth-i dâl ile. [“Dülâb” değıldir.] Ķuyudan şu çekdikleri çarħa denilir; lâkin *Ķāmūs*'da damm-ı dâl ile de tecvîz olunmuştur.

“Ümmüğaylân”dır, “muğaylân” değıldir. Muķtezâ-yı lüğatdır.

[33] “İnâs” kesr-i hemze ile, “kitâb” gibi. Damm ile [“ünâs”] değıldir. Ünşâ lafzınıñ cem'idir.

“Evân”dır, feth-i hemze ile. Medd ile [ävân] değıldir. Muķtezâ-yı lüğatdır.

“Berriyye” teşdîd ile “sahrâ” ma'nâsına; ya'nî şahrâya berriyye denilir teşdîd-i rā ile. Cem'i “berârî” gelir ammâ tahfif-i rā ile berriyye “ħalk” ma'nâsınadır ve cem'i “berâyâ” gelir. Pes ma'lûm oldu ki teşdîdden maķşûd “râ”nın teşdîdidir³⁰ ammâ yâ her ħâlde müşeddeddir.

“Bişâret”dir bânın kesriyle ve dammiyla [büşâret] “müjde” ma'nâsınadır. Ya'nî müjde ma'nâsına olan büşâret “bâ”nın kesr veyâ dammiyladır, fethiyle değıldir. Zîrâ feth-i bâ ile beşâret “ħüsn ü cemâl” ma'nâsınadır.

“Bikr”dir, kızoğlan ma'nâsına “bâkire” kelâm-ı 'Arabda vâki' olmuş değıldir.

“İbn Yâmîn” değıldir; “Binyâmîn”dir. Yûsuf 'aleyhi's-selâm birâderidir.

“Müstahkim”dir; feth-i kâf ile [müstahkem] değıldir. Ya'nî metîn olan nesneye ism-i fâ'il şığasıyla müstahkim denilir. 'Ämmeniñ ism-i mef'ul şığasıyla “müstahkem” kavilleri haşâdır; zîrâ istiħkâm “bir nesne metîn olmağ” ma'nâsına maşdar-ı lâzım olmağla kendisinden ism-i mef'ul gelmez.

27 “Âriyye şeklinde “iki y” ile; kerâhiye şeklinde “tek y” ile.”

28 “Âriyye kelimesi yâ'nın şeddeli okunmasıyla ve bazen şeddesiz [âriye] okunması ile de olur.”

29 “Bil ki konuşma esnasında 'vâsîtatü'l-filân' demen hatadır; fasih olan 'vesâtatü'l-fülân' demektir.”

30 Kullandığı nüshada “ra”nın belirtilmemiş olması, şarih'in bu açıklamayı yapma gereğı duymasının sebebi olabilir. Esas aldığı nüshaya en yakın olduğu anlaşılan EF 3755'in 4a varağında ise “ra”nın şeddeli kullanılması gerektiğı zaten vurgulanmıştır.

“Hayevân”dır, “yâ’nın fethiyle; sükûnuyla [hayvân] değildir. Ya’nî nâmî ve hassâs ve müteharrik bi’l-irâde olan cisme yâ’nın fethiyle hayevân denilir. Fi’l-aşl “hayât” ma’nâsına olup ba’dehu cism-i mezkûrda gâlib olmuştur. Yâ müteharrik, mâ-kaqli meftûh olduğu hâlde elife ‘adem-i inqilâbının vechi kütüb-i sarfiyyede mezkûrdur. Pes sükûn-ı yâ ile “hayvân” demek hatâdır; lâkin ba’zılar hayvân lafzı cism-i mezkûra ıtlâk olunduğunda yâ’sı elife kalb olunmak tehaşisine mebnî iskân olunur demiş.

[34] “Hayzurân”dır, hâ’nın fethiyle; kesriyle [hiyzurân] değildir. Ya’nî Türkîde taħrîfle “hezâran” dedikleri şecer-i hindîye hâ-yı mu’cemeniñ fethi ve yâ’nın sükûnu ve zâ-i mu’cemeniñ dammiyla hayzurân denilir. Kesr-i hâ hatâdır.

“Edviye” ve “ed’iye”, teşdidsiz ef’ile vezni üzerinedir. Ya’nî devânîñ cem’inde edviye ve de’ânîñ cem’inde ed’iye denilir yâ’ların taħfifiyle. ‘Avâmmiñ teşdîd-i yâ ile [edviyye ve ed’iyye] telaffuzları hatâdır.

“Rıkk”, ‘abdiyyet ma’nâsınadır. Rıkkıyyet hatâdır. Ya’nî rıkk lafzından bi-nefsihî ma’nâ-yı maşdarı müstefâd olmağla yâ-yı maşdariyye ilhâkı hatâdır.

“Müzîd” ihtirâ’dır, hatâdır. Aşlı zâ’iddir. Ya’nî “artırıcı” ma’nâsına if’âl bâbından ism-i fâ’il olmak üzere mîmiñ dammi ve zâ-yı mu’cemeniñ kesriyle “müzîd” denilmez. Zîrâ “ezâde”niñ isti’mâli yokdur; belki şülâşiden olarak zâ’id denilir. Çünkü “ziyâde” kelimesi “artmak” ma’nâsına lâzım olarak isti’mâl olunduğu gibi “artırmak” ma’nâsına müte’addî olarak dahi isti’mâl olunur.

“Sebk”dır, “sebkât” hatâdır; meger maşdar-ı binâ-i merre ma’nâsı maķşûd ola.

“Selis”, ketif vezni üzere[dir]; selisü’l-bevl gibi. Lâm’ın fethiyle [seles] hatâdır. Ya’nî meşânesinde za’f veyâ galebe-i bürüdet sebebiyle bevli tekâtur eden şaħşa lâm’ın kesriyle “selisü’l-bevl” denilir şıfat-ı müşebbehe olmak üzere; ammâ ‘âmmeniñ feth-i lâm ile “selesü’l-bevl” kavilleri hatâdır. Zîrâ bu taķdîrce maşdar olup ‘illet-i mezkûre sebebiyle “bevliñ tekâtur eylemesi” ma’nâsını müfid olur.

“Zalâm”dır; zulâm değildir. Ya’nî [35] zulmet ma’nâsına feth-i zâ ile zalâm denilir. Zâ’nın dammi hatâdır.

“Sehl”dir; “sâhil” hatâdır. Ya’nî Fâriside germsîr dedikleri düz yere ki cebele nisbetle maħall-i harâretidir; ‘avâm sâhil derler, hatâdır. Şavâb olan sîn’iñ fethi ve hâ’nın sükûnuyla “sehl” demektir.

“Mazlime”dir, lâm’ın kesriyle. Ya’nî meşelâ “leyle-i mazlime” denilecek olsa kesr-i lâm ile ya’nî ism-i fâ’il şığasıyla telaffuz olunmalıdır. Zîrâ izlâm maşdar-ı lâzım olmağla ism-i mef’ûli gelmez.

“Maşrîf”, râ’nın kesriyledir; feth-i râ ile [maşraf] hatâdır. Ya’nî “maħall-i şarf” ma’nâsına ism-i mekân olan maşrîf râ’nın kesriyledir, feth-i râ hatâdır; çünkü muzâri’de ‘aynü’l-fi’li meksûr olan fi’liñ ism-i mekânı ‘ayniñ kesriyle mef’il vezni üzeredir.

“Şalâhiyyet”, teşdîd ile [şalâhiyyet] hatâdır; zîrâ kerâhiyyet vezninde maşdardır.

“Ma’din”dir kesr-i dâl ile. Feth-i dâl ile [ma’den] hatâdır. Zîrâ fi’l-aşl darabe bâbından ism-i mekândır.

“İyân”dır; feth-i ‘ayn ile [‘ayân] hatâdır. Ya’nî mu’âyene ma’nâsına kesr-i ‘ayn ile “iyân” denilir; çünkü müfâ’ale bâbının maşdar-ı şânîsi fâ’nın kesriyle fi’âl veznindedir.

“Ays”dır feth-i ‘ayn ile. Kesr-i ‘ayn ile [‘ıys] hatâdır. Muķtezâ-yı lügâtdir.

“Ġizâ”, zâl-i mu’ceme iledir; mühmele ile [ġidâ] değildir. Ya’nî me’külât ve meşrûbâtan bedeniñ nemâ ve kıvâmına medâr olan şeye ġayn-ı mu’cemeniñ kesri ve zâl-i mu’cemeniñ

fethiyle “ğızâ” denilir. Dâl-ı mühmele ile [ğidâ] haţâdır. Gerçi ğayn-ı mu‘cemeniñ fethi ve dâl-i mühmele ile “ğadâ” şabâh ta‘âmına denilir ise de.

“Ferâğ” dir tâ’sız; ferâğat ğayr-i müsta’meldir.

“Fa’l” dir, fâ’nıñ fethiyle. Kesr ile [fi’l] haţâdır. Ya’nî [36] “işlemek” ma’nâsına fâ’nıñ fethiyle “fa’l” denilir, kesr ile haţâdır; gerçi “iş” ma’nâsına kesr-i fâ ile fi’l denilir ise de.

“Kâbil”, “Hâbil” yâ iledir.

“Karye”, kâf’ıñ fethi ve râ’nıñ sükûnu ve yâ’nıñ taħfifi iledir. Râ’nıñ kesri ve yâ’nıñ teşdidi [ile karıyye] haţâdır.

“Maksıd”, sâd’ıñ kesriyledir. Ya’nî kaşd olunan nesneye ism-i mekân şığasıyla maksıd denilir. Bu taķdırece şâd’ıñ kesriyle telaffuz lâzımdır. Zîrâ kaşd kelimesiniñ muzâri‘de ‘aynü’l-fi‘li meksür olmağla ism-i mekânı ‘aynıñ kesriyle mef’ül vezni üzeredir; lâkin maksadıñ feth-i şâd ile maşdar-ı mîmî olup da ism-i mef’ül ma’nâsına olarak maksûda ıtlâkı daħi şaħıħdır.

“Tekâzî” dir zâd’ıñ kesriyle. Fethiyle [tekâzâ] câ’iz deĝildir. Zîrâ tefâ’ül bâbindan maşdar olup li-ecli’l-yâ zâd’ı meksür kılınmuşdır. Ĥafî olmaya ki işbu kelimedede feth-i zâd’ıñ ‘adem-i cevâzı kelâm-ı ‘Arabîde vâki‘ olduĝu taķdırecidir; ammâ Fârisî ve Türkî inşâlarda feth kı‘ide olmuşdur.

“Minber” dir kesr-i mîmle. Fethle [menber] haţâdır. Zîrâ ref ma’nâsına olan “neberden”, ism-i âletdir.

“Nüzül”dür, “nüzül” haţâdır. Vechi zâhirdir.

“Nezle” dir, “nâzile” haţâdır. Ya’nî zükâm ‘illetine nezle denilir; ammâ nâzile muţlakâ miħnet ve beliyyeye ıtlâk olunur.

“Nikris” dir yâ’sız; yâ ile haţâdır. Ya’nî ayakda ĥâdiş olan marâz-ı ma’rûfa yâ’sız nikris denilir; yâ ile [nikris] haţâdır.

“Şıla-i rahm”, feth-i râ ve sükûn-ı hâ iledir. Şavâb olan feth-i râ ve kesr-i hâ ile [şıla-i raħim] dir. Akrabâya iħsân ile işâl-ı karâbet ma’nâsınadır. Muķâbilinde “kaţ’-ı raħim” denilir. Pes [37] şıla, “vaşl” ma’nâsına maşdar ve raħim kesr-i hâ ile “karâbet” ma’nâsına ism-i câmidir.

“Şıķlet” deĝil, “şıķal” dir kesr-i şâ ve feth-i ķâf ile. Ya’nî “aĝırlık” ma’nâsına.

“Telmeze”, “tefa‘ale” den deĝildir, “fa‘lele” dendir. Ya’nî “şâĝirdlik eyledi” ma’nâsına. Tefa‘ale bâbindan telemmeze denilmez; belki fa‘lele bâbindan telmeze denilir. Zîrâ “lemez” den deĝildir, tâ’sı aşlıyyedir.

“Va‘de” deĝildir, “va‘d” dir sükûn-ı dâl ile bilâ hâ. Meger maşdar-ı binâ-i merre ma’nâsı maksûd ola.

“Samt” damm-ı sâd ile [sumt] deĝildir; feth-i sâd iledir. Muķtezâ-yı lüğatdir.

“Naşihatıñle mütenaşıh olarak” tef’ilden deĝildir; ya’nî “münaşşah” deĝildir. Zîrâ tenşih müsta’mel deĝildir. Kaldı ki tefa‘ale‘den tenaşşaha ekser-i kütüb-i mu‘teberede nuşahâya teşebbüh ma’nâsına olduĝu taşriħ olunmağla “mütenaşşıh” ta‘bîri daħi nâ-becâdır. Bu şüretde bâb-ı ifti‘âlden “müntaşış” ta‘bîr olunmalıdır, “naşihat kabûl edici” ma’nâsına.

“‘Avc bin ‘Unuk” deĝildir; “‘Ûc bin ‘Ûk” dur.

Buħt Nassar’dır damm-ı bâ, teşdid-i sâd-ı meftûha ile. İkişi daħi birer şaħş-ı ma’rûfuñ ismleridir.

“Baħûr” damm-ı bâ ile deĝildir, feth-i bâ iledir. Ya’nî mâ bihi‘t-tebaħħur olan tütsüye feth-i bâ ile baħûr denilir. Damm-ı bâ [ile “buħûr”] haţâdır.

“Tühemet” sükûn-ı hâ ile [töhmet] deĝildir, feth-i hâ iledir hümeze vezninde. Muķtezâ-yı lüğatdir.

“İzā değildir, “ezā”dır sehā vezninde. Ya’nī “bir ādemi incitmek” ma’nāsında şülāşiden ezā isti’māl olunur; “incitmek” ma’nāsında isti’māl olunduğu gibi [38] izā isti’māl olunmaz, gerçi müştakātı müsta’mel ise de. Nitekim bi’l-ma’na’l-evvel ezānıñ müştakātı isti’māl olunmadığı gibi.

“Ricāl-i ğayeb” sükūn-ı yā ile [ġayb] değildir, feth-i yā ile dir. Çünkü “ğayeb” ğayn’ın ve yā’nın fethalarıyla “ġā’ib”in cem’i olmağla ricāle şıfat olması tekellüfden āzādedir.

“Ĥatābet” kesr-i hā ile [hitābet] değildir, feth-i hā ile dir.

“Leḥāk”dır, “liḥāk” değildir. Ya’nī feth-i lāmladır, kesr ile değildir.

“Rızā” yuktebu bi’l-yā’i ‘alā mezhebi’l-Kūfiyyeti ve bi’l-elifi ‘alā mezhebi’l-Basriyyeti. Ve yukālu rāziyeten rızāen.³¹ Pes rızā memdüddür; ya’nī rızā lafzı maḫşūr olur ise gerek elifle ketb olunsun ve gerek yā ile şülāşī maşdarı olup “ḥoşnūd olmağ” ma’nāsına olur ve eger memdüd olur ise mufā’ale bābınıñ maşdar-ı sānisi olup “rızālaşmak” ma’nāsına olur.

“Za’ferān”dır, tercemān gibi. Şafrān değil.

“Müseylime”dir, “Müseyleme” değildir. Meselā Müseylmetü’l-kezzāb derler. Ya’nī ‘avāmmıñ Müseylmetü’l-kezzāb kavilleri lām’ın fethiyle ḥatādır; şavāb olan kesr-i lāmladır. Çünkü Müseylime lafzı ism-i taşğir olmağla kā’ide-i taşğir mā-ba’de’l-yā’nıñ meksūr olmasını iktizā eder.

“Ta’mīr” değil; “imāret”dir. Zīrā ta’mīr “taṭvīl” ma’nāsında şāyi’dir. “Ammeraka’llāhu te’ālā ta’mīren.” denilir; “Allāhu te’ālā ‘ömrünü uzun eylesin.” ma’nāsına.

“Ḳuzāt” taḥfif-i zād ile dir sukāt vezninde. Ya’nī kāzīnıñ cem’inde taḥfif-i zād ile “ḳuzāt” denilir; teşdid-i zād [ile “ḳuzzāt”] ḥatādır. Lākin [Ebussuūd Efendi] merḥūmuñ [39] “şikāt vezninde” demesi ‘acibdir.³² Zīrā şikāt, “şikā”nıñ cem’i olmağla kesr-i sā ile dir. Ḳuzāt ise ḍamm-ı kâf ile dir. Bir de ḳuzāt lafzında olan tā, üzerine hā ile vaḳf olunan [ḥ] tā’dır; şikāt lafzında olan tā ise cem’-i mü’ennes-i sālim tā’sı [ت] olmağla üzerine tā ile vaḳf olunur. Pes şavāb olan necāt [نجاة] vezninde demektir.

“Mübtenā”dır “binā olunmuş” ma’nāsına. Kesr-i nūn ile [mübtenī] olıcak “binā edici” demek olur. Mūte’addīdir; zīrā lügatde “benā” ve “ibtenā” bi-ma’nādır. Ammā “binā edici” diyecek yerde “bānī” demek evlādır. Merām zāhirdir; lākin Ḥasan Çelebi merḥūm *Telvīḥ Ḥāşiyesi*’nde “ibtenā” kelimesiniñ “benā” kelimesine muṭāvi’ olarak daḥi mec’ini taşriḥ etmiştir. Buña göre “binā olunmuş” ma’nāsına kesr-i nūn ile “mübtenī” de denilebilir.

Ḥaḳḳ sübhānehū ve te’ālā ḥazretleri ḥatāyāmızı mağfiret ve ḳalbcevizlerimizi maḫzar-ı nūr-ı ma’rifet eyleye. “Sübhāne rabbike rabbi’l-izzeti ‘ammā yeşifüne ve selāmun ‘ale’l-mürselīn ve’l-ḥamdü lillāhi rabbi’l-‘ālemīn.”³³

Ḥarrarahu’l-faḳīr Muştafā eş-şehīr bi-Şehrī Şevket Efendi.

31 “Rıza, Kūfe ekolüne göre “yā” ile [رضى] şeklinde yazılır; Basra ekolüne göre ise “elif” ile [رضا] şeklinde yazılır. Nitekim rāziyeten rızāen [راضية رضا] denilir.”

32 Şarihin buradaki açıklaması da kullandığı nüsha ile ilgili olmalıdır. Çünkü EF 3755’in 4b varagında bu sözcük “sukāt” okunacak şekilde yazılmıştır.

33 “Mutlak izzet sahibi olan rabbin, onların yakıştırdığı nitelermelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selām olsun! Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah’a mahsustur.” Sâffât 37/180-182.

Kaynakça

- AYVERDİ, İlhan (2010), *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- BURSALI Mehmed Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- ÇAĞLAYAN, Nagihan (2016), "Mehmed Hafîd ed-Dürerü'l-Müntehabâtü'l-Mensûre Fî-İslâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEVELİ, Hayati (1997), "Kemalpaşazade ve Ebussuûd'un Galatât Defterleri", *İlmî Araştırmalar* 4, 99-125.
- ELMALI, Hüseyin (2007), "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul, XXXIV, 487-88.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhyiddin Muhammed (1998), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Muhammed Naîm el-Arkûsî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2003), "Medrese, 2/4", *DİA*, Ankara, XXVIII, 327-333.
- İSMÂİL HAKKI (2012), "Fâtih Dersi'âm-ı Mucîzlerinden Merhûm Şevket Efendi", *Sırâtı müstakîm*, C. 1, (S. 1-26; 27 Ağustos 1908-18 Şubat 1909), Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediye Başkanlığı Yayınları, S. 1, 5-6.
- KILIÇ, Hulusi (2001), "el-Kâmûsü'l-Muhît", *DİA*, İstanbul, XXIV, 287-88.
- _____ (2010), "Tâcü'l-Luga", *DİA*, İstanbul, XXXIX, 356-57.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (1989), "Galatât Sözlükleri", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ŞEHRÎ Mustafa Şevket (1318/1901), "er-Risâletü's-Sâlisetü Aşer: Fî Şerhi Risâleti Harrarahâ el-Müftî'l-Meşhûr bi-Ebi's-suûd li-Beyânî'l-Galatâti bi'l-İbâreti't-Türkiyyeti", *Mecmûatü'l-Fevâid*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 30-39.
- MÜTERCİM Ahmed Âsım Efendi (2013), *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I-VI, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SIRRI PAŞA (1301), *Galatât*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzyâyâ.
- SUNGURBEY, İsmet (1978), *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- VANKULU Mehmed Efendi (2014), *Vankulu Lüğati*, I-II, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.06.2022)

Ebussuûd Efendi'nin Galatât-ı Avâmî'nin İncelenen Nüshaları:

- Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2690/4, 51b-52a.
- Ankara Milli Ktp., 06 Milli Yz A 1032, 109a-110a.
- Burdur İl Halk Ktp., no. 949, 106a-106b.
- Bursa İnebey Ktp., Genel Koleksiyon, no. 45/6, 64b-65b.
- Kastamonu İl Halk Ktp., 37 Hk 997, 7b-8b.
- Süleymaniye Ktp., Denizli Koleksiyonu, no. 404, 16a.
- Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, no. 3755, 4a-4b.
- Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, no. 2890, 27b-28a.
- Süleymaniye Ktp., Murad Molla Koleksiyonu, no. 1828, 324b.

Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Koleksiyonu, no. 1053, 42a-43b.

Süleymaniye Ktp., Serez Koleksiyonu, no. 3879, 45b-46a.

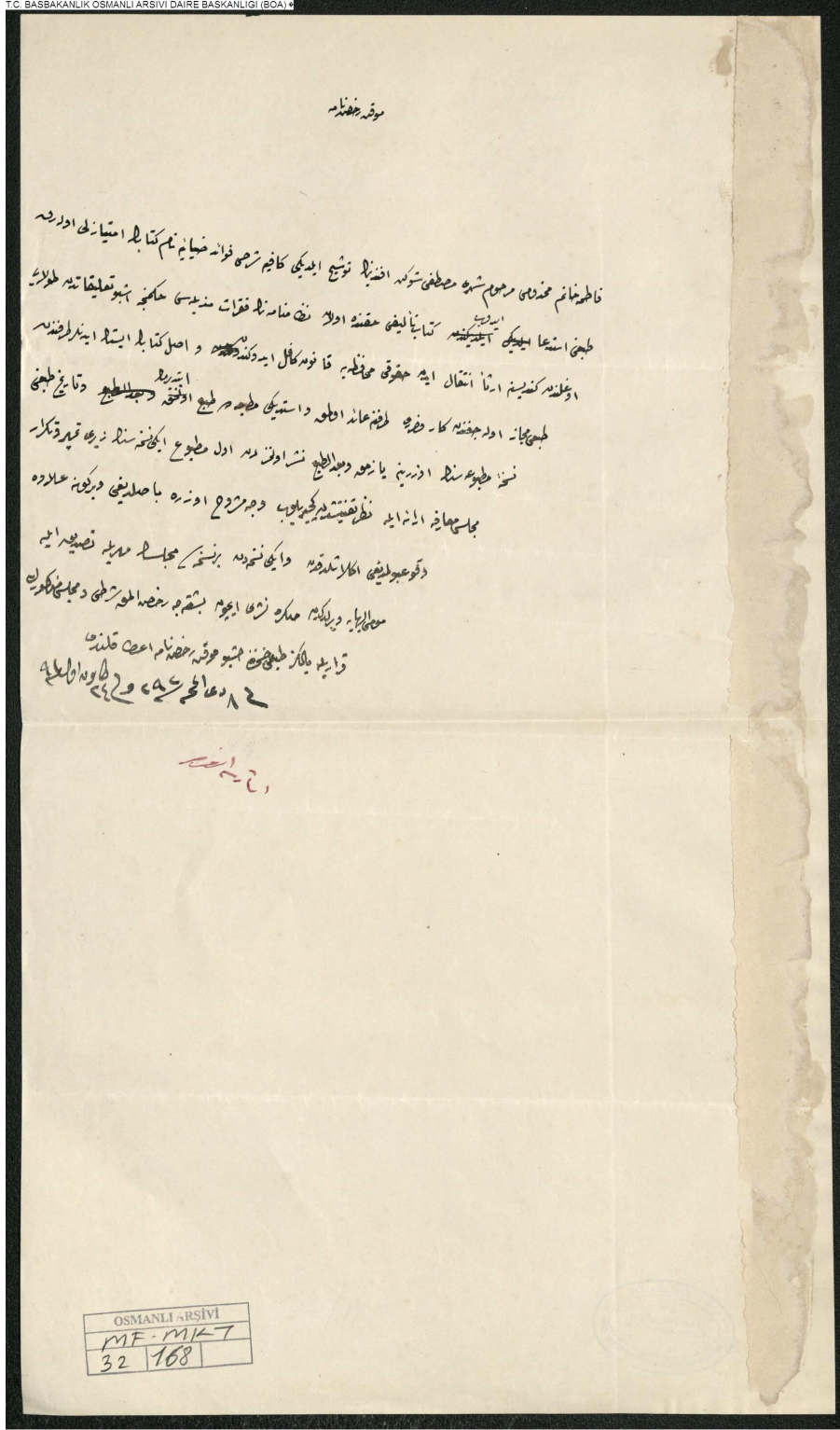
Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, no. 2768, 53b-54a.

Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, no. 869, 100a.

Süleymaniye Ktp., Tırnovalı Koleksiyonu, no. 1865, 97b-98a.

Arşiv Belgesi:

BOA, MF. MKT. 32-168.

MF.MKT.00032.00168.001

Mustafa Şevket Efendi'nin annesi Fâtıma Hanım'a vefat eden oğlunun *Kâfiye Şerhi Kavâid-i Ziyâiyye* adlı eserinin basımı için 08.12.1292/5.1.1876 tarihinde verilen muvakkat ruhsatname (BOA, MF. MKT. 32-168)

Şehrî Mustafa Şevket'in Edirnekapı surları dışında Necatibey Mezarlığı'nda bulunan kabri